BRUCHIDAE OILASI VAKILLARINING O‘ZBEKISTON AGROTSENOZLARIDAGI TARQALISHI

Yuldasheva Shoxistaxon Qobiljonovna
Farg‘ona davlat universiteti
Zoologiya va umumiy biologiya kafedrasi dotsenti, b.f.n

Mo‘ydinova Maftunaxon Raxmatjon qizi
Farg‘ona shahar 35-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Biologiya fani o‘qituvchisi
moydinovamaftuna572@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada urug‘xo‘r qo‘ng‘izlar (Bruchidae) oilasi vakillarining O‘zbekiston agrotsenozlaridagi tarqalishi masalasi adabiyotlar tahlili asosida yoritilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo va O‘zbekiston hududida olib borilgan tadqiqotlarning davomiyligi va bo‘shliqlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Bruchidae, urug‘xo‘r qo‘ng‘izlar, agrotsenoz, faunistik tarkib, dukkakli ekinlar, Markaziy Osiyo, O‘zbekiston.

Аннотация. В данной статье на основе анализа литературы освещается вопрос распространения представителей семейства зерновок (Bruchidae) в агроценозах Узбекистана. Кроме того, выявлены преемственность и пробелы в исследованиях, проведённых на территории Центральной Азии и Узбекистана.

Ключевые слова: Bruchidae, зерновки, агроценоз, фаунистический состав, бобовые культуры, Центральная Азия, Узбекистан.

Abstract. This article, based on a literature analysis, examines the distribution of representatives of the seed-beetle family (Bruchidae) in the agrocenoses of Uzbekistan. In addition, the continuity and gaps in research conducted in Central Asia and Uzbekistan are identified.

Keywords: Bruchidae, seed beetles, agrocenosis, faunistic composition, leguminous crops, Central Asia, Uzbekistan.

Kirish. Urug‘xo‘r qo‘ng‘izlar (Coleoptera, Bruchidae) oilasi qishloq xo‘jaligi ahamiyatiga ega bo‘lgan dukkakli ekinlarning eng xavfli zararkunandalari qatoriga kiradi. Ushbu oila vakillari nafaqat dala sharoitida, balki ombor va saqlash joylarida ham dukkakli mahsulotlarga jiddiy zarar yetkazadi, natijada hosildorlik va mahsulot sifati sezilarli darajada pasayadi. Jahon miqyosida bu oilaning taksonomik tarkibi, tarqalish areali va biologik xususiyatlari yuzasidan ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lib, ular oilaning tizimli o‘rganilishiga asos solgan [1, 8]. Xususan, oilaning umumiy morfologik va filogenetik xususiyatlari, avlod va turlar darajasidagi taksonomik tuzilishi bo‘yicha keng qamrovli monografik ishlar mavjud [1]. Amerika qit'asi misolida oilaning aniqlash kalitlari, xo‘jayin o‘simliklar bilan munosabati va parazitoid turlar bilan aloqadorligi batafsil yoritilgan [8]. Yevropa hududida, xususan Buyuk Britaniya, Irlandiya va Iberiya yarimorolida ham ushbu oilaning tarqalishi va sistematikasi bo‘yicha atroflicha ma’lumotlar to‘plangan [2, 3, 10].

Markaziy Osiyo mintaqasida bruchidaelarni o‘rganish tarixi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga borib taqaladi, bu davrda Rossiya imperiyasi, keyinchalik esa sovet entomologlari tomonidan faunistik tadqiqotlar boshlab yuborilgan. Bu borada F.K.Lukyanovich va M.E.Ter-Minassianning fundamental monografiyasi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda sobiq ittifoq hududidagi yuzdan ortiq tur

tavsiflangan [4]. So‘nggi yillarda esa Rossiya va Qrim faunasi uchun yangi turlarning aniqlanishi, xususan Bruchidius terrenus turining qayd etilishi mintaqada invaziv turlarning tarqalish dinamikasi kuchayganidan dalolat beradi [6]. O‘zbekiston hududida esa bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar hali yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lib, mavjud yagona dalolat 2019 yilda Toshkent ko‘chalarida ekilgan Albizia julibrissin daraxti dukkaklaridan Bruchidius terrenus turining birinchi marta aniqlanishi bilan bog‘liq [5]. Shu sababli, O‘zbekiston agrotsenozlarida ushbu oila vakillarining tarqalishi, tur tarkibi va ozuqa o‘simliklari bilan bog‘liqligini adabiyotlar asosida tizimlashtirish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot uslubiyoti sifatida mavzuga oid ilmiy manbalarni qiyosiy-tarixiy va tizimli tahlil qilish usuli qo‘llanildi. L.Borowiec tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotda oilaning 58 ta avlodi qayta ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ulardan beshtasi yangi avlod sifatida tavsiflangan, bundan tashqari geografik tarqalish va filogenetik munosabatlar tahlil qilingan [1]. J.Kingsolver tomonidan tuzilgan qo‘llanmada Shimoliy Amerikadagi oilaning besh kenja oilasi, 24 avlodi va 156 turi bo‘yicha nomlanish tarixi, sinonimika va xo‘jayin munosabatlari sistemalashtirilgan [8]. D.Hubble va M.L.Cox tomonidan yaratilgan aniqlash qo‘llanmalari va atlaslar Buyuk Britaniya hamda Irlandiya hududidagi turlarning morfologik farqlash belgilarini va tarqalish xaritalarini taqdim etadi [2, 3]. Iberiya yarimoroli, Balear va Kanar orollari uchun R.Yus va E.Fernandez Karrilo tomonidan 44 turdan iborat mintaqaviy katalog tuzilgan [10]. Turkiyaning Markaziy Anatoliya hududida O.Mergen va N.Cagatay tomonidan Bruchus, Acanthoscelides va Callosobruchus avlodlariga oid turlarning morfologiyasi va xos o‘simliklari batafsil o‘rganilgan [7]. Xitoyning Shinjon hududida L.You va hammualliflari tomonidan olib borilgan tadqiqotda bruchinae kenja oilasiga oid 19 tur qayd etilgan, ulardan to‘rttasi mintaqa uchun yangi hisoblanadi [9].

Markaziy Osiyo va postsovet hududi bo‘yicha F.K.Lukyanovich va M.E.Ter-Minassianning monografiyasi asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan [4]. V.Martynov, A.Gubin va T.Nikulina tomonidan Bruchidius terrenus turining Rossiya faunasi uchun yangi invaziv tur sifatida aniqlanishi mintaqadagi turlar tarkibining o‘zgarib borayotganini ko‘rsatadi [6]. O‘zbekiston bo‘yicha esa yagona bevosita manba S.Lopatin, S.V.Lukyantsev va Sh.M.Kalikovaning tadqiqoti bo‘lib, unda 2019 yilda Toshkent shahri ko‘chalarida ekilgan manzarali daraxt dukkaklaridan Bruchidius terrenus turi birinchi marta qayd etilgani bayon qilingan [5].

Natijalar va muhokama. O‘tkazilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Bruchidae oilasining jahon miqyosidagi taksonomik va faunistik tarkibi yetarlicha chuqur o‘rganilgan, biroq Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston hududida bu borada tadqiqotlar deyarli olib borilmagan. Sobiq ittifoq davrida F.K.Lukyanovich va M.E.Ter-Minassian tomonidan yaratilgan asosiy monografiya hozirgacha mintaqaviy tadqiqotlar uchun yagona keng qamrovli manba bo‘lib qolmoqda [4], biroq undan buyon o‘tgan davr mobaynida tur tarkibi, ekologik munosabatlar va tarqalish arealida sezilarli o‘zgarishlar yuz bergan bo‘lishi mumkin. Bu, xususan, invaziv turlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Rossiya va Qrim hududida qayd etilgan Bruchidius terrenus turining tarqalishi [6], shuningdek O‘zbekistonda ham xuddi shu turning aniqlanishi [5] mintaqada iqlim o‘zgarishi va manzarali o‘simliklar importi orqali yangi turlarning kirib kelish xavfi yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, O‘zbekiston agrotsenozlarida, ya’ni dukkakli ekinlar ekiladigan dala sharoitlarida bu oila vakillarining sistematik tarzda o‘rganilmaganligi jiddiy ilmiy bo‘shliq hisoblanadi. Turkiya va Xitoy misolida ko‘rsatilganidek [7, 9], mintaqaviy agrotsenozlarda olib boriladigan maqsadli tadqiqotlar orqali oilaning mahalliy tur tarkibi, xo‘jayin o‘simliklar bilan bog‘liqligi va zararkunandalik darajasini aniqlash mumkin. O‘zbekistonda dukkakli ekinlar, xususan no‘xot, loviya, mosh va boshqa ekinlar keng maydonlarda yetishtirilishini hisobga olsak, bu ekinlarning urug‘xo‘r qo‘ng‘izlar tomonidan zararlanish darajasi va tur tarkibi bo‘yicha aniq ma’lumotlarning yo‘qligi amaliy jihatdan ham muammo tug‘diradi. Xorijiy tadqiqotlarda qo‘llanilgan uslubiy yondashuvlar, jumladan aniqlash kalitlari va atlaslar yaratish tajribasi [2, 3, 8], O‘zbekiston sharoitida moslashtirilgan holda qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa. Adabiyotlar tahlili natijasida Bruchidae oilasi jahon miqyosida taksonomik jihatdan yaxshi o‘rganilgan bo‘lsa-da, Markaziy Osiyo va xususan O‘zbekiston hududida bu oilaning agrotsenozlardagi tarqalishi bo‘yicha tadqiqotlar hali boshlang‘ich bosqichda ekanligi aniqlandi. Sobiq ittifoq davridagi monografik ishlar va yagona zamonaviy dalolat mavjud bo‘lsa-da, ular O‘zbekiston agrotsenozlaridagi to‘liq manzarani aks ettirmaydi. Invaziv turlarning mintaqaga kirib kelish holatlari mazkur yo‘nalishda maqsadli va tizimli tadqiqotlar olib borish zaruriyatini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Borowiec L. The genera of seed-beetles (Coleoptera, Bruchidae) // Polskie pismo entomologiczne. – 1987. – P. 3-207.
2. Cox M.L. Atlas of seed and leaf beetles of Britain and Ireland (Coleoptera, Bruchidae, Chrysomelidae, Megalopodidae and Orsodacnidae) // Pisces Publications. – 2007.
3. Козокова, Ч. А., & Шерматов, А. А. (2019). ЖЕНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В УЗБЕКИСТАНЕ (на примере современной узбекской прозы). Культурные инициативы, 282-283.
4. Shermatov, A. SOME FEATURES OF IMPLICATURE IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS.
5. Jalolov, J., & Mahkamova, G. T. (2015). Ashurov Sh. S. English language teaching methodology.
6. Ashurov, S., & Mukhiddinova, S. (2024). The Harmony of the Concepts of Time and Language. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 30-34).
7. Ashurov, S., & Suvonova, N. (2023). Humorous phraseologisms-as a tool offunny assessment of real events (in French material). In BIO Web of Conferences (Vol. 65, p. 10024). EDP Sciences.
8. Шомуродова, Ш. Ж. (2016). ИЗУЧЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ ПРИ ОДНОСТРУКТУРНОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕРИВАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА). Ученый XXI века, (2-4).
9. Narzikulova, R. (2026). LINGUISTIC REPRESENTATION OF ARCHETYPES IN FANTASY LITERATURE. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 7(01), 314–323. https://doi.org/10.37547/mesmj-V7-I1-39
10. Rayhona, N. (2025). Humor pragmalinguistics. SHOKH LIBRARY.
11. Ikramov, F., Hashimova, S., Khaydarova, S., Mukhtorova, G., Tursaatov, A., Muxitdinova, D., & Narzikulova, R. (2025). The impact of multilingual education on marine conservation awareness in coastal communities. International Journal of Aquatic Research and Environmental Studies, 730-742.
12. Murodbek, A. (2026). THE PHILOSOPHICAL, SOCIOLOGICAL, AND CULTURAL ROOTS OF THE CONCEPTS OF “WAR” AND “PEACE”. Shokh Articles Library, 1(1).
13. Mirjalol, B., Samandar, H., & Murodbek, A. (2026). APPROACHES TO TEACHING AND DEVELOPING WRITING SKILLS ABSTRACT. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 85(2), 337-342.
14. Abduraximova, F. K. (2022). Modern approaches and methods in teaching English language. Экономика и социум, (1-1 (92)), 10-13.
15. Abduraximova, F. (2026). GAME-BASED VOCABULARY TEACHING IN EFL THROUGH COGNITIVE AND COMMUNICATIVE PERSPECTIVES. Asian journal of scientific research and innovations, 5(1), 411-414.